
Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 38 (2011)

Υπάρχει λακανική Αριστερά;

Γιάννης Σταυρακάκης

doi: [10.12681/hpsa.14529](https://doi.org/10.12681/hpsa.14529)

Copyright © 2017, Γιάννης Σταυρακάκης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Σταυρακάκης Γ. (2017). Υπάρχει λακανική Αριστερά;. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 38, 139–158.
<https://doi.org/10.12681/hpsa.14529>

ΥΠΑΡΧΕΙ ΛΑΚΑΝΙΚΗ ΑΡΙΣΤΕΡΑ;

Γιάννης Σταυρακάκης*

Το κείμενο που ακολουθεί είναι απόσπασμα από την εισαγωγή του βιβλίου του Γιάννη Σταυρακάκη, Η λακανική Αριστερά, που θα κυκλοφορήσει σύντομα από τις εκδόσεις Σαβάλλα, σε μετάφραση Αλέξανδρου Κιουπκιολί (1η έκδοση: The Lacanian Left: Psychoanalysis, Theory, Politics, Edinburgh University Press-State University of New York Press, Εδιμβούργο-Albany 2007).

Ο ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΛΑΚΑΝ

Τα τελευταία 15-20 χρόνια, η ψυχανάλυση και, ιδιαίτερα, η λακανική θεωρία έχει αναδυθεί ως μία από τις σημαντικότερες πηγές έμπνευσης για τον αναπροσανατολισμό της σύγχρονης πολιτικής θεωρίας και της κριτικής ανάλυσης. Αυτό αναγνωρίζεται πλέον ακόμη και από την ορθόδοξη πολιτική επιστήμη. Για παράδειγμα, σε μια κριτική που δημοσιεύτηκε πρόσφατα στο περιοδικό *British Journal of Politics and International Relations* –ένα από τα περιοδικά της Εταιρείας Πολιτικών Σπουδών [Political Studies Association] της Μεγάλης Βρετανίας–, και η οποία φέρει τον χαρακτηριστικό τίτλο «The Politics of Lack», διαβάζουμε ότι «μια προσέγγιση στην πολιτική που πηγάζει από τη λακανική ψυχανάλυση γίνεται τελευταία όλο και πιο δημοφιλής στους θεωρητικούς [...]. Πράγματι, αυτή η προσέγγιση στη θεωρητικοποίηση της πολιτικής υπολείπεται σε ειρροή μόνο του αναλυτικού φιλελευθερισμού». ¹ Το γεγονός αυτό καθαυτό προκαλεί βέβαια έκπληξη· ποιος θα μπο-

* Ο Γιάννης Σταυρακάκης είναι Αναπληρωτής Καθηγητής στο τμήμα Πολιτικών Επιστημών του ΑΠΘ.

1. A. Robinson, «The politics of Lack», *British Journal of Politics and International Relations*, τόμ. 6, τχ. 2, 2004, σ. 259. Κατά ειρωνικό τρόπο, δεν αυξάνεται η δημοφιλία μόνο της λακανικής πολιτικής θεωρίας, αλλά και της κριτικής της. Σε μια άλλη εκδοχή του ίδιου άρθρου, που δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Theory & Event*, υποστηρίζεται ξανά ότι –μάλλον

ρούσε να το προβλέψει πριν από δέκα χρόνια; Ωστόσο, το πιο εντυπωσιακό χαρακτηριστικό αυτής της τάσης είναι ότι το έργο του Jacques Lacan χρησιμοποιείται όλο και περισσότερο από μείζονες πολιτικούς θεωρητικούς και φιλοσόφους που συνδέονται με την Αριστερά.

Γιατί είναι τόσο εντυπωσιακό αυτό; Μα ακριβώς επειδή ο Lacan ήταν πάνω απ' όλα ένας ενεργός ψυχαναλυτής χωρίς φανερούς δεσμούς με την Αριστερά, χωρίς καν δεδηλωμένο ενδιαφέρον για την πολιτική ζωή. Τούτο δεν σημαίνει, όμως, ότι ήταν και απολιτικός. Μπορεί κανείς οίγουρα να ανιχνεύσει έναν (αντιουτοπικό) ριζοσπασισμό στον Lacan, αν και οι πολιτικές του προεκτάσεις δεν διατυπώνονται συνήθως ρητά. Στο θεωρητικό επίπεδο, για παράδειγμα, η κριτική του στην αμερικανική «ψυχολογία του εγώ» εκφράζεται ενίοτε με οιονεί πολιτικούς όρους, που απορρίπτουν μια «κοινωνία στην οποία οι αξίες αποκρυσταλλώνονται με βάση μια κλίμακα *φορολογίας εισοδήματος*»² και τον «αμερικανικό τρόπο ζωής».³ Στον διάσημο λόγο της Ρώμης, το 1953 –το πρώτο του ψυχαναλυτικό μανιφέστο–, ο Lacan ασκεί ρητά κριτική στον αμερικανικό καπιταλισμό και στην κοινωνία της αφθονίας ενώ, αργότερα, θα συνδέσει τον ορισμό που δίνει στην «υπεραπόλαυση» [plus de jouir/surplus enjoyment] με την εννοιολόγηση της «υπεραξίας» από τον Marx, φανερώνοντας έτσι τις λειτουργίες της απόλαυσης [jouissance] στα θεμέλια της καπιταλιστικής τάξης.⁴ Αλλά, όπως και ο Freud, δεν έπαψε να αντι-

προς μεγάλη απογοήτευση του συγγραφέα του άρθρου– «ανάμεσα στην πληθώρα των ριζοσπαστικών θεωρητικών προσεγγίσεων, ένα νέο παράδειγμα γίνεται σταδιακά ηγεμονικό. Αντλώντας έμπνευση από το έργο του Jacques Lacan, διάφοροι θεωρητικοί στρέφονται όλο και περισσότερο προς την έννοια της “καταστατικής έλλειψης” για να βρουν μια διέξοδο στα αδιέξοδα των κλασικών μαρξιστικών, των αφηρημένων φιλοσοφικών και των αναλυτικών προσεγγίσεων στην πολιτική θεωρία. [...] Η πρόκληση που εκπροσωπεί αυτή η θεώρηση με τη μεγάλη επιρροή είναι πολύ σημαντική για να την αγνοήσουμε [όπως φαίνεται, για να το διατυπώσουμε στη λακανική ιδιόλεκτο, η θεωρία του πραγματικού έχει αναδυθεί ως το απερίστατο πραγματικό της θεωρίας]. Η παραδειγματική δομή της [...] γίνεται η κυρίαρχη τάση στη (φαινομενικά) ριζοσπαστική θεωρία» βλ. A. Robinson, «The political theory of constitutive lack: A critique», *Theory & Event*, τόμ. 8, τχ. 1, 2005, http://muse.jhu.edu/journals/theory_and_event.

2. J. Lacan, *Television, A Challenge to the Psychoanalytic Establishment*, ουλλογή κειμένων, επιμ.: J. Corjec, μτφρ. D. Hollier, R. Krauss, A. Michelson και J. Mehlman, Norton, Νέα Υόρκη [1973] 1990, σ. 110.

3. Ζ. Λακάν, *Σεμινάριο XI. Οι τέσσερις θεμελιακές έννοιες της ψυχανάλυσης 1964*, μτφρ. Α. Σκαρπαλέζου, τελική ανάγνωση Γ. Χειμωνάς, Κέδρος, Αθήνα [1964] 1982, σ. 164.

4. J. Lacan, *Le séminaire. Livre XVII, L'envers de la psychanalyse, 1969-70*, επιμ.: J.-A. Miller, Seuil, Παρίσι [1969-70] 1991, σ. 19. Για μια ενδελεχή ανάλυση της σχέσης ανάμεσα

μετωπίζει με έντονο σκεπτικισμό την επαναστατική πολιτική. Ο Paul Robinson⁵ έχει χαρακτηρίσει τον Freud «ριζοσπαστικό αντιουτοπιστή», με την έννοια ότι η πρακτική και η θεωρία του, παρά τον διακριτό ιστορικό πεσιμισμό της, αρνείται να προσαρμοστεί στην καθεσπικυία πολιτική τάξη. Η θέση του Lacan δεν απέχει και πολύ: η ψυχανάλυση υποοκάπτει τις καθιερωμένες ορθοδοξίες αλλά ταυτόχρονα δυσπιστεί απέναντι στις ουτοπικές φαντασιώσεις, και αυτή η δυσπιστία είναι κρίσιμη για τη διατήρηση της αληθινά ανατρεπτικής της αιχμής.

Γνωρίζουμε επίσης ότι ο Lacan είχε αρκετές προσωπικές εμπειρίες από την κουλτούρα της διαμαρτυρίας στην εποχή του. Για παράδειγμα, σε ένα γράμμα που απευθύνει στον Donald Winnicott, γραμμένο τον Αύγουστο του 1960, αναφέρεται στην κόρη της συζύγου του, Laurence, σχολιάζοντας ότι «μας ταλαιπώρησε πολύ (αλλά μας έκανε και περήφανους) αυτόν το χρόνο, καθώς συνελήφθη για τις πολιτικές τις σχέσεις» και προσθέτει: «Έχουμε επίσης έναν ανιψιό, που ζούσε στο σπίτι μου την περίοδο των σπουδών του σαν να ήταν γιος μας, ο οποίος καταδικάστηκε πρόσφατα σε ποινή κάθειρξης δύο ετών για την αντίστασή του στον Πόλεμο της Αλγερίας».⁶ Κατά τη διάρκεια των γεγονότων του Μάη του 1968, ο Lacan συμμετέχει στην απεργία των διδασκόντων και αναστέλλει το σεμινάριό του· συναντιέται μάλιστα και με τον Daniel Cohn-Bendit, έναν από τους ηγέτες των φοιτητών.⁷ Το όνομά του συνδέεται με τα γεγονότα με τον έναν ή τον άλλο τρόπο. Δεν θα πρέπει να μας παραξενέψει λοιπόν το γεγονός ότι, όταν απαγορεύθηκε το σεμινάριό του στην École Normale (1969), το κλίμα του Μάη του 1968 ξαναζωντάνεψε: το γραφείο του διευθυντή της École κατελήφθη από διαδηλωτές τους οποίους απομάκρυναν τελικά ένοπλοι αστυνομικοί.

Ωστόσο, η σχέση είναι δύσκολη και περίπλοκη. Το 1969, για παράδειγμα, ο Lacan προσκαλείται να μιλήσει στο πανεπιστήμιο της Vincennes, αλλά είναι προφανές ότι αυτός και οι φοιτητές κινούνται σε διαφορετικά μήκη κύματος. Η συζήτηση τελειώνει ως εξής:

στον Lacan και τον Marx σε αυτό το μήκος κύματος, βλ. S. Zizek, *Το υψηλό αντικείμενο της ιδεολογίας*, μτφρ. Β. Ιακώβου, επιμ.: Γ. Σταυρακάκης, Scripta, Αθήνα 2006.

5. P. Robinson, *The Freudian Left*, Harper and Row, Νέα Υόρκη 1969, σ. 3.

6. J. Lacan, *Television, A Challenge to the Psychoanalytic Establishment*, ό.π., σ. 77.

7. E. Roudinesco, *Ζακ Λακάν: Σχεδιάγραμμα μιας ζωής, ιστορία ενός συστήματος σκέψης*, μτφρ. Ν. Ηλιάδης, Ίνδικτος, Αθήνα 2007, σ. 569-570. Δεν είναι συμπτωματικό ότι η φωτογραφία του Cohn-Bendit κοσμεί το εξώφυλλο του J. Lacan, *Le séminaire. Livre XVII, L'envers de la psychanalyse, 1969-70*, ό.π.

«[Η] επιδίωξη της επανάστασης έχει μόνο μία δυνατή κατάληξη, πάντοτε, τον λόγο του κυρίου. Αυτό έχει δείξει η εμπειρία. Εκείνο που επιδιώκετε ως επαναστάτες είναι ένας Κύριος. Θα τον έχετε ... γιατί παίζετε τον ρόλο των ειλωτών αυτού του καθεστώτος. Δεν καταλαβαίνετε τι σημαίνει αυτό; Το καθεστώς σας βγάζει στο κλαρί' λέει: "Δείτε τους να γαμιούνται..."».⁸

Παρόμοια εμπειρία σημάδεψε τη διάλεξή του στο Καθολικό Πανεπιστήμιο της Λουβαίν, στις 13 Οκτωβρίου 1973, όταν τον διέκοψε και τελικά του επιτέθηκε ένας φοιτητής που άδραξε την ευκαιρία για να μεταδώσει το (καταστασιακό) επαναστατικό του μήνυμα. Το επεισόδιο, το οποίο έχει κινηματογραφήσει η Françoise Wolff, κλείνει με τον Λακάν να προβαίνει στο ακόλουθο σχόλιο:

«Όπως μόλις είπε, θα πρέπει όλοι να συμμετέχουμε σε αυτό... θα πρέπει να συστρατευθούμε για να πετύχουμε... αλήθεια, τι ακριβώς; Τι σημαίνει οργάνωση αν όχι μια νέα τάξη [ordre]; Μια νέα τάξη είναι η επιστροφή ενός στοιχείου που –αν θυμάστε την αρχή από την οποία ξεκίνησα– είναι η τάξη του λόγου του κυρίου.... Αυτή είναι η λέξη που δεν αναφέρθηκε, αλλά είναι η λέξη ακριβώς στην οποία παραπέμπει λογικά η κάθε οργάνωση».

Όπως κι αν έχει, οι σημερινές προσπάθειες να διερευνηθεί η σημασία του έργου του για την κριτική πολιτική θεωρία δεν θεμελιώνονται στη βιογραφία του Lacan ούτε την προϋποθέτουν,⁹ παρότι, κατά τη γνώμη μου τουλάχιστον, θα πρέπει να πάρουν πολύ σοβαρά υπόψη τον αντιουτοπικό ριζοσπαστισμό του. Επιχειρούν μια συνάρθρωση ανάμεσα στην κριτική πολιτική ανάλυση και τη λακανική θεωρία που δεν είναι δεδομένη εκ των προτέρων και η οποία, όπως θα δούμε, μπορεί να επιτευχθεί με ποικίλους τρόπους. Έτσι, για να μνημονεύσω λίγα μόνον ενδεικτικά παραδείγματα, ο Slavoj Žižek έχει επεξεργαστεί «έναν εκρηκτικό συνδυασμό της λακανικής ψυχανάλυσης με τη μαρξιστική παράδοση», όπως τον χαρακτηρίζει, για να «αμφισβητήσει τις ίδιες τις προϋποθέσεις του κυκλώματος του κεφαλαίου»¹⁰ ο Alain Badiou έχει επανιδιοποιηθεί τον Lacan στον ορίζοντα της «ριζοσπαστικής ηθικής του

8. J. Lacan, *Television, A Challenge to the Psychoanalytic Establishment*, ό.π., σ. 126.

9. Πρόσθετες βιογραφικές πληροφορίες που οικιαγραφούν τη σχέση του Lacan με την πολιτική μπορεί κανείς να αναζητήσει στα βιογραφικά έργα: E. Roudinesco, *Ζακ Λακάν: Σχέδια μιας ζωής, ιστορία ενός συστήματος σκέψης*, ό.π. και S. Turkle, *Psychoanalytic Politics*, 2η έκδοση, Free Association Books, Λονδίνο 1992.

10. Το παράθεμα προέρχεται από τον Πρόλογο στη σειρά *Wo es War* του Žižek στις εκδόσεις Verso, και ανατυπώνεται σε κάθε τόμο.

ομβάντος» που έχει διατυπώσει, επισημαίνοντας ότι «η λακανική θεωρία συνεισφέρει κρίσιμα εργαλεία για τη διατύπωση μιας θεωρίας της ηγεμονίας»¹⁰ ο Ernesto Laclau και η Chantal Mouffe συμπεριέλαβαν την ψυχανάλυση στη λίστα των σύγχρονων θεωρητικών ρευμάτων που αναγνωρίζουν ως «όρους για την κατανόηση της διεύρυνσης των κοινωνικών αγώνων, η οποία χαρακτηρίζει το σημερινό στάδιο της δημοκρατικής πολιτικής, και για τη διατύπωση ενός νέου οράματος για την Αριστερά με όρους ριζοσπαστικής και πλουραλιστικής δημοκρατίας».¹¹

Προφανώς, η λακανική θεωρία δεν χρησιμοποιείται με τον ίδιο τρόπο από όλους αυτούς τους συγγραφείς. Στο έργο του Žižek, για παράδειγμα, ο Lacan αποτελεί σταθερή και πρωταρχική αναφορά, ενώ για τον Laclau και τη Mouffe το έργο του είναι απλώς μία αναφορά μεταξύ άλλων, αν και αποκτά όλο και πιο προνομιακή θέση. Ούτε και η Αριστερά νοείται με ταυτόσημο τρόπο από όλους τους παραπάνω θεωρητικούς. Για τον Laclau και τη Mouffe, λόγου χάριν, η δημοκρατική επανάσταση εξακολουθεί να λειτουργεί ως το τελικό πλαίσιο για κάθε πολιτική της Αριστεράς, ενώ για τον Žižek η δημοκρατία φαίνεται ότι αποτελεί ένα σημαίνον που έχει χάσει κάθε πολιτική σημασία και επικαιρότητα για την προοδευτική πολιτική ατζέντα – ιδιαίτερα λόγω της σύνδεσής της με τον παγκοσμιοποιημένο καπιταλισμό και την εργαλειακή της χρήση στον «πόλεμο κατά της τρομοκρατίας». Ωστόσο, η δυνατότητα και μόνο της διατύπωσης αυτών των διαφορετικών θέσεων προϋποθέτει σαφώς την αργή ανάδυση ενός νέου θεωρητικο-πολιτικού ορίζοντα: αυτόν τον ευρύ ορίζοντα ονομάζω «λακανική Αριστερά». Η συγκεκριμένη έκφραση δεν προτείνεται ως μια αποκλειστική ή περιοριστική κατηγοριοποίηση αλλά ως ένα σημαίνον που μπορεί να επιστήσει την προσοχή μας στην ανάδυση ενός διακριτού πεδίου θεωρητικών και πολιτικών παρεμβάσεων οι οποίες διερευνούν με σοβαρότητα τη σημασία του έργου του Lacan για την κριτική των σύγχρονων ηγεμονικών καθεστώτων.¹² Στο επίκεντρο αυτού του

11. E. Laclau - C. Mouffe, «Preface to the second edition», *Hegemony and Socialist Strategy*, 2η έκδ., Verso, Λονδίνο 2001, σ. xi. Το παράθεμα προέρχεται από το προλογικό κείμενο που συνοδεύει κάθε βιβλίο της σειράς Phronesis που διευθύνουν οι δύο συγγραφείς στον εκδοτικό οίκο Verso. Έχει ενδιαφέρον να επισημανθεί ότι η αναφορά στην ψυχανάλυση δεν περιλαμβανόταν στην αρχική διατύπωση του κειμένου. Απουσίαζε ακόμη και από τα πρώτα βιβλία του Žižek που εκδόθηκαν στο πλαίσιο της σειράς. Η τελική της προσθήκη μαρτυρεί την ολοένα και πιο κεντρική θέση της ψυχαναλυτικής θεωρίας στο εγχείρημα των Laclau και Mouffe, από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 και μετά.

12. Όπως είναι ευρέως γνωστό, η πολιτική διαίρεση ανάμεσα στην Αριστερά και τη Δεξιά εμφανίστηκε κατά τη Γαλλική Επανάσταση και αντιτοιοχούσε αρχικά στη θέση των διάφορων

αναδυόμενου πεδίου θα τοποθετούσε κανείς την ενθουσιώδη προώθηση του Lacan από τον Žižek¹³ δίπλα της –σε μια υγιέστερη απόδοση, θα έλεγαν

πολιτικών ομάδων και βουλευτών στην Εθνοσυνέλευση – στα αριστερά του Προέδρου κάθονταν οι πιο ριζοσπαστικές, αντιμοναρχικές και δημοκρατικές δυνάμεις. Από τότε, αυτή η οριζόντια διαίρεση λειτούργησε ως μια ισχυρή μεταφορά που οργανώνει ρηματικά τη δημόσια σφαίρα σε ποικίλα περιβάλλοντα. Λόγω του τυπικού/σχεσιακού της χαρακτήρα, έχει επιτρέψει την κατάληψη καθενός από τους δύο πόλους από πολύ ετερογενή μεταξύ τους σχέδια. Έτσι, η Αριστερά περιλάμβανε, σε διαφορετικές ιστορικές περιόδους και χωρικά πλαίσια, κομμουνιστικές, σοσιαλιστικές και φιλελεύθερες δυνάμεις, καθώς και τα νέα κοινωνικά κινήματα. Έχει συνδεθεί επίσης ιστορικά με ποικίλες προτάσεις που απέβλεπαν στην ανατροπή ή στον μετασχηματισμό του status quo – από τη συλλογική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και την κρατική παρέμβαση/ρύθμιση της οικονομίας ως την επέκταση των δικαιωμάτων κ.λπ. Η κλασική βιβλιογραφική αναφορά για την αντίθεση Δεξιά-Αριστερά είναι, φυσικά, το Ν. Μπόμπο, *Δεξιά και Αριστερά*, μτφρ. Ε. Ανδρεαδάκη, Πόλις, Αθήνα 1996. Αυτή η πολιτική ατζέντα χρειάζεται ριζική αναθεώρηση και, αναμφίβολα, σήμερα γίνεται πολλή δουλειά σε αυτό το μέτωπο. Ωστόσο, το ανά χείρας βιβλίο δεν στοχεύει στην ανάπτυξη συγκεκριμένων πολιτικών προτάσεων· ο Lacan δεν θα ήταν η καταλληλότερη πηγή για ένα τέτοιο εγχείρημα. Επιπλέον, προτού ξεκινήσει κανείς να σχεδιάζει εναλλακτικές πολιτικές, υπάρχει μια άλλη προϋπόθεση: η νομιμότητα της κριτικής και η ευλογόφραση (γνωστική και συναισθηματική) της ίδιας της ιδέας της *εναλλακτικότητας*. Σήμερα όλα αυτά μοιάζουν να είναι υπό αίρεση. Αν το σημάζον «Αριστερά» εξακολουθεί να έχει κάποιο νόημα, αυτό θα πρέπει να εντοπιστεί κατά πρώτο λόγο εδώ: καθώς αναδύθηκε με τη δημοκρατική επανάσταση, σηματοδοτεί μια δημοκρατική νομιμοποίηση του ανταγωνισμού και ενοαρκώνει τόσο την ιδέα της αμφισβήτησης του status quo όσο και τη δυνατότητα αλλαγής. Σε αντίθεση με αυτό που ο Roberto Unger (*Τι πρέπει να προτείνει η αριστερά*; μτφρ. Θ. Τάσης, Ευρασία, Αθήνα 2009, σ. 21) ονόμασε «δικτατορία της απουσίας εναλλακτικών», η «Αριστερά» δηλώνει μια προσπάθεια να αναβιώσει και να ενισχυθεί η επιθυμία για μία *δημοκρατία των εναλλακτικών*. Επίσης, για να αποφύγει τη νοσταλγική ανακατάληψη παρωχημένων αριστερ(ιστικ)ων αξιώσεων, για να μπορεί να προσφέρει διαφορετιστικές αναλύσεις των κυρίαρχων τάσεων αποδημοκρατικοποίησης και να προσανατολίσει τη σκέψη και τη δράση με καινοτόμους και ελκυστικούς τρόπους, αυτός ο ριζοσπαστικός δημοκρατικός προσανατολισμός θα πρέπει να αντλήσει στοιχεία από μη συμβατικές θεωρητικές/πρακτικές πηγές. Εδώ μπαίνουν στον χορό η λακανική θεωρία και η πρακτική της ψυχανάλυσης. Εξάλλου, δεν θα πρέπει να ξεχνούμε ότι, όπως διαβάσαμε, λόγου χάριν, στο *Concise Oxford Dictionary of Current English*, ο όρος «Αριστερά» δηλώνει επίσης την «καινοτόμο ομάδα» μιας φιλοσοφικής σχολής ή θεωρητικής παράδοσης.

13. Αν λάβουμε υπόψη τις ταχύτατες και απρόσμενες μετατοπίσεις των θέσεων του Žižek και την τάση του να κινείται συνεχώς προς όλο και πιο απροσδόκτες και ίσως σκοτεινές κατευθύνσεις, μπορεί κανείς να προβλέψει ότι αργά ή γρήγορα θα έρθει μια μέρα όπου μόνο μία μεγάλη αυθυπέρβαση θα του έχει απομείνει ως δυνατότητα: *μια κίνηση πέρα ή και ενάντια στον Lacan*. Με την έννοια αυτή, η χαρτογράφηση που παρουσιάζεται εδώ δεν αποκλείει τη μελλοντική εξέλιξη των θεωρητικών σχεδίων που εξετάζονται, να οποία μπορεί προφανώς να ακολουθήσει ποικίλες διαφορετικές κατευθύνσεις.

μερικοί— τις εμπνευσμένες από τον Lacan επεξεργασίες του Laclau και της Mouffe— στη δε περιφέρεια θα πρέπει να τοποθετήσουμε την κριτική θεώρηση του Lacan από στοχαστές όπως ο Καστοριάδης και η Judith Butler, που λειτουργούν συχνά ως οι εσωτερικοί, οικείοι «άλλοι» ή αντίπαλοί του, και ακροβατούν ανάμεσα στο εσωτερικό και το εξωτερικό του εν λόγω πεδίου.

Αναμφίβολα, πρόκειται για ένα πεδίο ετερογενές. Ο όρος «λακανική Αριστερά» δεν αναφέρεται σε ένα είδος προϋπάρχουσας ενότητας ή ουσίας που συνδέει όλα αυτά τα ποικιλόμορφα θεωρητικοπολιτικά εγχειρήματα. Με αληθινά λακανικό πνεύμα, θα μπορούσε κανείς να διακηρύξει ότι η λακανική Αριστερά «δεν υπάρχει!», πράγμα που σημαίνει ότι δεν επιβάλλεται στη θεωρητικοπολιτική σφαίρα ως μια ομοιογενής, πλήρης θετικότητα. Στην πραγματικότητα, παραδόξως, η ίδια της η διαίρεση αποτελεί την καλύτερη απόδειξη της ανάδυσής της, καθώς —όπως όλοι γνωρίζουν— υπάρχει μόνο ένα τεστ που μπορεί να φανερώσει —πέραν πάσης λογικής αμφιβολίας, όπως λένε— αν υπάρχει πράγματι ή όχι ένα τέτοιο πεδίο. Όπου υπάρχει Αριστερά αναπτύσσεται αναπόφευκτα μια διαίρεση ανάμεσα σε μια υποτιθέμενη «γνήσια» Αριστερά και μια «ψευδεπίγραφη» Αριστερά, ανάμεσα σε επαναστάτες και ρεφορμιστές. Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και με τη λακανική μας Αριστερά. Στο επιχείρημα του Andrew Robinson, για παράδειγμα, συναντά κανείς τον διαχωρισμό ανάμεσα σε μια «ρεφορμιστική» (Laclau, Mouffe και Σία) και μια υποτιθέμενη «επαναστατική» (Žižek) λακανική θεωρία.¹⁴ Εύλογα λοιπόν η «λακανική Αριστερά» είναι ένα σημαίνον που ξεγλιστρά διαρκώς από τα πιθανά της σημαινόμενα. Με αυτή την έννοια, όταν μιλά κανείς για τη «λακανική Αριστερά», ως έναν βαθμό την κατασκευάζει. Εξάλλου, όπως γνωρίζουμε, η ανάδυση ενός πράγματος —οιουδήποτε αντικειμένου του λόγου— δεν μπορεί να αποσυνδεθεί οντολογικά από την επιτελεστική διαδικασία της κατονομασίας του.

Συνοπώς το κρίσιμο ερώτημα είναι: πώς θα πρέπει να προσανατολιστεί αυτή η κατασκευή; Οπωσδήποτε, ο στόχος δεν είναι να επιδοθούμε σε ένα είδος ολοποιντικού εγχειρήματος που θα καθοδηγείται από τη φαντασίωση ότι κτίζει τη νέα θεμελίωση της θεωρίας, της ανάλυσης και της πολιτικής πράξης. Εκτός του ότι είναι αλαζονική και πολιτικά αφελής, μια τέτοια επιδίωξη θα ερχόταν σε αντίφαση με καθετί χρήσιμο έχει να προσφέρει στις θεωρητικοπολιτικές μας αναζητήσεις το ιδιαίτερο, λακανικό είδος θεωρητικού λόγου. Με την έννοια αυτή, η «λακανική Αριστερά» δεν μπορεί παρά να εί-

14. A. Robinson, «The politics of Lack», *ό.π.*, σ. 265.

να το σημαίνουν της ίδιας της διαίρεσής της, μιας διαίρεσης που δεν θα πρέπει να απωθείται ή να γίνεται αντικείμενο απάρνησης αλλά, αντιθέτως, να υπογραμμίζεται και να καθίσταται αντικείμενο διαπραγμάτευσης ξανά και ξανά ως κάτι άκρως παραγωγικό, ως το πεδίο όπου συναντούμε –μέσα στον ίδιο τον θεωρητικό λόγο– το καταστατικό χάσμα ανάμεσα στο συμβολικό και το πραγματικό, στη γνώση και την αλήθεια, στο κοινωνικό και το πολιτικό. Στην εναρκτήρια διάλεξή του στο Collège de France, σχολιάζοντας τη σωκρατική θέση –μια θέση που εξετάζει θετικά και ο Lacan–, ο Maurice Merleau-Ponty υποστηρίζει πειστικά ότι μόνο μια τέτοια επίγνωση της γνωστικής μας έλλειψης ανοίγει την πρόσβασή μας στην αλήθεια.¹⁵ Έτσι θα πρέπει να ερμηνεύσουμε και την περιβόητη φράση του Lacan από την *Télévision*, η οποία προσφέρει την πιο εντυπωσιακή, σχηματική συμπύκνωση ενός πλήθους κρίσιμων εννοήσεων που προέρχονται από ποικίλα πεδία, από τη φιλοσοφία (ο Merleau-Ponty είναι μία μόνο συναφής πηγή) ως τη θεολογία (ιδιαίτερα τον αποφατισμό, τη *via negativa*) και τα μαθηματικά (εδώ περιλαμβάνεται τόσο το έργο του Georg Cantor όσο και το θεώρημα του Kurt Gödel):¹⁶ «Λέω πάντα την αλήθεια. Όχι όλη την αλήθεια, γιατί κανείς δεν είναι σε θέση να την πει όλη. Να ειπωθεί ολόκληρη είναι αδύνατον, υλικά: οι λέξεις χωλαίνουν. Τούτο όμως το αδύνατο συνδέει την αλήθεια με το πραγματικό».¹⁷ Η συναγωγή των πολιτικών συνεπειών αυτού του πραγματικού, στις διαφορετικές του τροπικότητες, θα αποτελέσει έναν από τους κύριους στόχους του ανά χείρας βιβλίου.

[...]

ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ, ΚΕΦΑΛΑΙΑ

Μέχρι τώρα, δεν έχει πραγματοποιηθεί καμία ενδελεχής χαρτογράφηση της αναδυόμενης λακανικής Αριστεράς, δεν έχει επιχειρηθεί καμία λεπτομερής ε-

15. M. Merleau-Ponty, *In Praise of Philosophy and Other Essays*, Northwestern University Press, Evanston [1963] 1988.

16. O J.-A. Miller («Microscopia: An introduction to the reading of Television», στο J. Lacan, *Television: A Challenge to the Psychoanalytic Establishment*, Norton, Νέα Υόρκη 1990, σ. xix) δεν υπερβάλλει όταν καταλήγει ότι «αυτή η παράγραφος περιέχει ολόκληρο τον Λακάν».

17. J. Lacan, *Télévision*, Seuil, Παρίσι 1973, σ. 9 και «Television», *October*, τχ. 40, 1987, σ. 7.

ξέταση των συγκλίσεων και των αποκλίσεων ανάμεσα στα διακριτά ερευνητικά προγράμματα που δραστηριοποιούνται σε αυτό το θεωρητικό πεδίο, δεν έχει γίνει καμία καταγραφή της ακριβούς θέσης τους σε αυτό ούτε έχει πραγματοποιηθεί καμία συστηματική αξιολόγηση της σημασίας των βασικών επιχειρημάτων που διακινούνται στο εν λόγω πεδίο σε σχέση με την ανάλυση συγκεκριμένων κοινωνικοπολιτικών ζητημάτων. Το βιβλίο αυτούτο επιδιώκει να αναμετρηθεί με αυτό το κενό.

Αυτό θα επιχειρηθεί πρώτα απ' όλα μέσα από μια σειρά κριτικών αναγνώσεων της πολιτικής θεωρίας και φιλοσοφίας. Οι εν λόγω αναγνώσεις καταλαμβάνουν το πρώτο μέρος του βιβλίου.¹⁸ Στην περίπτωση του Laclau και του Ζίζεκ, τα σχετικά κεφάλαια θα μου δώσουν επίσης την ευκαιρία να συνοψίσω και να συνεχίσω έναν διάλογο που βρίσκεται εν εξελίξει και αφορά κρίσιμα ζητήματα σχετικά με την ανάδυση και την περαιτέρω ανάπτυξη της λακανικής Αριστεράς. Το διακύβευμα, ωστόσο, δεν αφορά μόνο τη χαρτογράφηση αυτού του ανισομερούς πεδίου αλλά, πέρα από αυτό το πρώτο βήμα, και τη συστηματική εξέταση της σημασίας που έχει η λακανική επιχειρηματολογία *per se* για την πολιτική θεωρία και για κάθε δημοκρατική πολιτική που στοχεύει στον κοινωνικό μετασχηματισμό. Από την άποψη αυτή, το κείμενο δίνει επίσης την ευκαιρία να εισαχθεί ο αμύητος αναγνώστης, αργά αλλά συστηματικά, σε *μερικές* από τις πλέον κεντρικές διαστάσεις της λακανικής θεωρίας και να εξεταστούν οι πολιτικές τους προεκτάσεις. Εδώ θα περάσω από μια ανάλυση της περίπλοκης τοπολογίας της λακανικής Αριστεράς

18. Το επίκεντρο του ενδιαφέροντός μου στο υλικό που παρουσιάζεται σε αυτό το μέρος περιορίζεται κυρίως στη σύγχρονη πολιτική θεωρία και έτσι δεν θα παραθέσω μια πλήρη γενεαλογία των οικειοποιήσεων του Lacan από την Αριστερά κατά τις δεκαετίες του 1960 και του 1970. Αν είχα αποφασίσει να κάνω κάτι τέτοιο, θα έπρεπε να συμπεριλάβω μακροσκελή κεφάλαια για σημαντικές μορφές όπως ο Louis Althusser, του οποίου το άρθρο «Freud et Lacan» (βλ. L. Althusser, *Θέσεις*, μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας, Θεμέλιο, Αθήνα [1964] 1999) εν έτει 1965 νομιμοποίησε το κομμουνιστικό ενδιαφέρον για το έργο του Lacan, και ο Fredric Jameson, του οποίου το άρθρο «Imaginary and Symbolic in Lacan: Marxism, Psychoanalytic Criticism and the Problem of the Subject» (*Yale French Studies*, τχ. 55-56, 1978, σ. 338-395) σήμανε μια παρόμοια νομιμοποίηση στο πλαίσιο της αριστερής πολιτισμικής θεωρίας στον αγγλοσαξονικό κόσμο. Αλλά μια τέτοια ιστορική ανάλυση δεν εμπίπτει στο πεδίο των ενδιαφερόντων του παρόντος ερευνητικού σχεδίου. Η μόνη εξαίρεση είναι η ενασχόλησή μου με το έργο του Καστοριάδη. Η επιλογή αυτή δεν είναι τελείως τυχαία: μέχρι τώρα έχουν γραφτεί πολύ λίγα πράγματα για τη σχέση ανάμεσα στον Καστοριάδη και τη λακανική θεωρία και ο στόχος μου είναι να φωτίσω σε έναν βαθμό αυτό το σύνθετο ζήτημα. Κυρίως, όμως, το έργο του Καστοριάδη *επιλέγεται* γιατί οριοθετεί με μεγάλη σαφήνεια την εξωτερική περιφέρεια της λακανικής Αριστεράς όπως αυτή αναπτύσσεται σήμερα.

ως γενικού πεδίου *στη δική μου* ερμηνεία της λακανικής Αριστεράς ως ενός συνόλου που συντίθεται από συγκεκριμένους θεωρητικούς, αναλυτικούς και κριτικούς προσανατολισμούς. Προφανώς, οι δύο αυτές πτυχές του βιβλίου δεν είναι δυνατόν να διακριθούν πλήρως – μπορούμε να τις αναπαραστήσουμε επαρκώς μόνο μέσω του τοπολογικού σχήματος μιας ζώνης του Moebius.¹⁹ Οι προσωπικοί μου προσανατολισμοί διατυπώθηκαν αρχικά μέσα από την αναμέτρησή μου με τις σημαντικότερες μορφές του πεδίου αυτού, το έργο των οποίων εξετάζω στο βιβλίο· ταυτόχρονα, οι αναγνώσεις που παρουσιάζονται εδώ καθορίζονται εν μέρει και από τα δικά μου ιδιουσγκρασιακά ενδιαφέροντα ως πολιτικού θεωρητικού και λακανικού.

Ο αναγνώστης, ωστόσο, δεν θα βρει εδώ ούτε μια περιεκτική επισκόπηση του έργου του Lacan και της σημασίας του για τη μελέτη της πολιτικής – κάτι που έχω ήδη επιχειρήσει στο βιβλίο *Ο Λακάν και το πολιτικό*²⁰ ούτε σφαιρικές παρουσιάσεις των θεωρητικών εγχειρημάτων που εξετάζονται. Σε αντίθεση με το προγενέστερο αυτό κείμενο, *Η λακανική Αριστερά* δεν είναι, απασπρά μιλώντας, εισαγωγικό εγχειρίδιο, αλλά μια συλλογή κειμένων που ενδιαφέρει – στο πρώτο μέρος της – σε επιμέρους σημεία του έργου του Καστοριάδη (τις αμφισβησίες της ριζικής δημιουργικότητας και φαντασίας), του Laclau (τα συναισθηματικά όρια του λόγου), του Žižek (το νόημα της πράξης στην ψυχανάλυση και την πολιτική) και του Badiou (τις ηθικές και πολιτικές συνέπειες του συμβάντος), τα οποία έχουν κεφαλαιώδη σημασία για έναν κριτικό αναπροσανατολισμό της πολιτικής θεωρίας και της πολιτικής ανάλυσης που εμπνέεται από τον Lacan. Μερικά από τα σημαντικότερα ερωτήματα που κατευθύνουν την επιχειρηματολογία μου στα διάφορα κεφάλαια αυτού του μέρους του βιβλίου θα είναι τα εξής: κατά πόσο η λακανική Αριστερά που αναδύεται σήμερα παράγει διακριτά αποτελέσματα στα σημεία εκείνα όπου η θεωρία διασταυρώνεται με την πολιτική; ποιες είναι οι μεθοδολογικές, εννοιολογικές, θεωρητικές και αναλυτικές μορφές που προσλαμβάνουν αυτά τα αποτελέσματα στα ποικίλα εγχειρήματα που εξετάζονται και πώς μπορούμε να αξιολογήσουμε τη σημερινή τους λειτουργία και τις μελ-

19. Αυτή η τοπολογική δομή προοίηκε το ενδιαφέρον του Lacan επειδή αποσταθεροποιεί υποθέσεις του κοινού νου γύρω από τη σχέση ανάμεσα στις δύο πλευρές ενός σχήματος (και, γενικότερα, ανάμεσα στο εσωτερικό και το εξωτερικό, την ένταξη και τον αποκλεισμό), δείχνοντας έτσι πώς ένας χώρος που μοιάζει αρχικά να έχει δύο πλευρές μπορεί να γίνει αντιληπτός ως ένα συνεχές με μία πλευρά και μία ακμή.

20. Βλ. Γ. Σταυρακάκης, *Ο Λακάν και το πολιτικό*, μτφρ. Α. Κιουπκιολής, Ψυχογίος, Αθήνα 2008.

λοντικές τους προοπτικές; Εννοείται ότι σκοπός μιας τέτοιας αξιολόγησης δεν είναι να περιστείλει την παραγωγική ετερογένεια της λακανικής Αριστεράς, αλλά να διερευνήσει το πώς ορισμένα θέματα παραμένουν κεντρικά στις διάφορες ενοαρκώσεις της μαζί με το πώς θα πρέπει να αναπτυχθούν περαιτέρω: η κριτική αιχμή απέναντι στις ηγεμονικές τάξεις [orders] και τις παγιωμένες σχέσεις εξουσίας· η ανάγκη να σκεφτούμε θεωρητικά πέρα από τις όποιες φαντασιώσεις, όχι για να εγγυηθούμε, φυσικά, αλλά για να προσανατολίσουμε τη σκέψη και τη δράση σε πολιτικά ρηξικέλευθες κατευθύνσεις που ανοίγουν νέες δυνατότητες· η επιθυμία διαύγασης της σχέσης ανάμεσα στην αναπαράσταση και το συναίσθημα, στο σημαίνον και την απόλαυση, στην πολιτική ταύτιση και την κοινωνική αλλαγή· η σημασία της χάραξης ενός δρόμου ανάμεσα στην αρνητικότητα και τη θετικότητα, ανάμεσα στα όρια και την προσδοκία της πολιτικής δράσης, ενός δρόμου που θα έχει συνείδηση της απερίσταλτης διαλεκτικής τους.²¹

Στο δεύτερο μέρος, το επίκεντρο των ενδιαφερόντων μου μετατοπίζεται και στρέφεται σε μια δέσμη συγκεκριμένων πολιτικών ζητημάτων που αποκτούν ιδιαίτερη σημασία στις αρχές του 21ου αιώνα. Πώς μπορεί να ερμηνεύσει η λακανική θεωρία ένα ποικίλο φάσμα ανησυχητικών φαινομένων –«αντικειμένων ανηυχίας» στο λεξιλόγιο του Bruno Latour– που επιμένουν

21. Στο κείμενο αυτό, τα σημαίνοντα «διαλεκτικά» και «διαλεκτικές» δεν χρησιμοποιούνται με αυστηρά τεχνικό τρόπο, και οπωσδήποτε όχι με την εγγεληνική ή μαρξιστική τους έννοια. Στις περισσότερες περιπτώσεις θα χρησιμεύσουν στην περιγραφή ενδοχρονικών σχημάτων δυναμικής διάδρασης ανάμεσα σε (καταστατικούς) παράγοντες ή πεδία της εμπειρίας. Αυτές οι διαδράσεις δεν υπακούουν σε εμμενείς κανόνες ανάπτυξης και ξεφεύγουν από κάθε προκαθορισμένο στόχο σύνθεσης. Με αυτή μάλλον την έννοια αναφέρεται και ο Lacan στη διαλεκτική του υποκειμένου με τον Άλλο και στη διαλεκτική ανάμεσα στην έλλειψη και την επιθυμία ή την επιθυμία και τον νόμο. Αυτό ισχύει επίσης και για τη διαλεκτική ανάμεσα στα λακανικά πεδία του συμβολικού, του πραγματικού και του φαντασιακού. Εκείνο που απουσιάζει τελείως εδώ είναι η οποιαδήποτε αναφορά στην εγγεληνική *Aufhebung*, σε μια «φαντασιωτική σχέση με τη σύνθεση», αφού τη θέση της εγγεληνικής «ιδανικής προόδου» λαμβάνουν οι μορφές της έλλειψης (J. Lacan, *Écrits*, Seuil, Παρίσι 1966, σ. 837 και *Écrits*, μτφρ. B. Fink, Norton, Νέα Υόρκη 2006, σ. 710). Με την έννοια αυτή, αν υπάρχει συγγένεια με κάποια ιδιαίτερη φιλοσοφική εννοιολόγηση της διαλεκτικής, η «αρνητική διαλεκτική» του Theodor Adorno θα ήταν μάλλον ο πιθανότερος υποψήφιος, στον βαθμό που ο Adorno διατηρεί τις υποψίες του για την ταυτότητα και τη συμφιλίωση και το επιχείρημά του αρθρώνεται στη βάση μιας «συνεπούς συνείδησης της μη ταυτότητας» (T. Adorno, *Αρνητική διαλεκτική*, μτφρ. Λ. Αναγνώστου, Αλεξάνδρεια, Αθήνα [1973] 2006, σ. 16). Η αρνητική διαλεκτική ωθεί τη σκέψη να σκεφτεί ενάντια στο δικό της κλείσιμο, ενάντια στην αναγωγή της εμπειρίας του «μη ταυτού», ενός όρου που μοιάζει δομικά ισοδύναμος με το λακανικό πραγματικό.

να παρεμποδίζουν την ικανότητά μας για κατανόηση και παρέμβαση; Τι έχει να πει για τα ζητήματα του εθνικισμού, των διεθνικών ταυτοτήτων, του καταναλωτισμού; Πώς απαντά στις τάσεις αποδημοκρατικοποίησης ή «μεταδημοκρατίας» στις παγκοσμιοποιημένες καπιταλιστικές κοινωνίες; Μπορεί να συνδυάσει μια πθική στάση που αναζωογονεί τη σύγχρονη δημοκρατία με ένα πραγματικό πάθος για μετασχηματισμό, το οποίο θα μπορούσε να διεγείρει το πολιτικό σώμα χωρίς να ανακαταλάβει τη θέση του παρωχημένου ουτοπισμού της παραδοσιακής Αριστεράς;

Η κεντρική μου υπόθεση εδώ είναι ότι η λακανική θεωρία, πέρα από τις σημαντικές επιστημολογικές της συμβολές, έχει πολλά να προσφέρει σε όλα αυτά τα μέτωπα. Όχι μόνο παρέχει μια σειρά πολύτιμων εργαλείων για την ανάλυση της κοινωνικής και πολιτικής πραγματικότητας –από τη λακανική σημειωτική και θεωρία του λόγου έως μια εννοιολόγηση της φαντασίωσης που συνδέεται άμεσα με την κριτική της ιδεολογίας– αλλά προτείνει επίσης έναν νέο τρόπο θεωρητικής κατανόησης της στιγμής του πολιτικού: ως επαφή με το λακανικό πραγματικό. Ορισμένα από τα θέματα αυτά έχουν ήδη εξεταστεί εν εκτάσει στο *Ο Λακάν και το πολιτικό*. Η *λακανική Αριστερά* συμμερίζεται την επιθυμία του προγενέστερου αυτού κειμένου να συνομιλήσει με ένα ακροατήριο που δεν περιορίζεται στους «λίγους πεφωτισμένους» και περιλαμβάνει όλους εκείνους που αποδίδουν ακόμη αξία στην κριτική πολιτική ανάλυση. Στηρίζεται, προφανώς, σε ορισμένα από τα επιχειρήματα που παρουσιάστηκαν για πρώτη φορά εκεί, αλλά επικεντρώνεται κατά κύριο λόγο σε ζητήματα που δεν καλύφθηκαν επαρκώς σε εκείνο το βιβλίο, καταλαμβάνουν όμως κεντρική θέση στη δουλειά μου τα τελευταία πέντε χρόνια.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να υπογραμμίσω μόνο το σημαντικότερο από αυτά, δηλαδή τον ρόλο της απόλαυσης [jouissance] στην πολιτική ζωή, και ιδίως στην κατανόηση του βάθους, της διάρκειας και της απήχησης ορισμένων ταυτίσεων καθώς και στην εξήγηση της διαλεκτικής της κοινωνικής και πολιτικής αλλαγής. Πέρα από τη σύλληψη του πραγματικού ως το αλλοτριωτικό και αποσταθεροποιητικό όριο της σημασιοδότησης και της αναπαράστασης –μια κατεύθυνση που παραμένει, βέβαια, σημαντική–, είναι απαραίτητο επίσης να ασχοληθούμε με τις πιο θετικές του τροπικότητες, που αναδεικνύονται ιδιαίτερα στο ύστερο έργο του Lacan. Είναι απαραίτητο να ασχοληθούμε με το πραγματικό ως *απόλαυση*. Θα εξετάσω λοιπόν λεπτομερώς πώς εννοιολογούνται το συναίσθημα [affect] και η απόλαυση στο φροϊδικό και το λακανικό corpus, καθώς επίσης και τους τρόπους με τους οποίους μπορούν να χρησιμοποιηθούν αυτές οι εννοιολογήσεις σε συγκεκριμένες πολιτι-

κές αναλύσεις. Θα αναπτυχθεί, έτσι, σταδιακά μια ανοιχτή τυπολογία της *jouissance*, που μπορεί να λειτουργήσει ως οδηγός στην κριτική μελέτη των πολιτικών φαινομένων. Επιπλέον, θα διερευνηθεί το πεδίο όπου διασταυρώνονται το συμβολικό και το πραγματικό της *jouissance* ως δύο διακριτές αλλά διαπλεκόμενες διαστάσεις και θα εξεταστεί λεπτομερώς ο ρόλος της στον σχηματισμό ταυτοτήτων, τη συντήρηση σχέσεων εξουσίας και την παρακώλυση ή τη διευκόλυνση πραγματικών αλλαγών.

Μέσα σε αυτό το γενικό πλαίσιο, το εναρκτήριο κεφάλαιο στο πρώτο μέρος του βιβλίου επιδιώκει να ξεκινήσει έναν διάλογο ανάμεσα στη λακανική (πολιτική) θεωρία και την κοινωνική και πολιτική θεωρία που ανέπτυξε ο Κορνήλιος Καστοριάδης. Ο Καστοριάδης, που παρακολούθησε αρχικά το σεμινάριο του Lacan αλλά στη συνέχεια απέρριψε τη λακανική θεωρία, λειτουργεί ως μια οριακή μορφή, ένα ορόσημο, που μέσω του διαχωρισμού της θεώρησής του από το λακανικό *corpus* μπορεί να μας βοηθήσει να κάνουμε μια πρώτη οριοθέτηση του πεδίου της λακανικής Αριστεράς. Αν θέλουμε να ακριβολογούμε, ο Καστοριάδης δεν μπορεί να ενταχθεί στη λακανική Αριστερά αλλά, από την περιφέρειά της όπου και τοποθετείται, μπορεί να συμβάλει στον επαρκέστερο προσδιορισμό της. Η ιστορία όμως δεν τελειώνει εδώ. Μια προσεκτικότερη ματιά αποκαλύπτει μια εντυπωσιακή εγγύτητα ανάμεσα στα δύο εγχειρήματα σε πολλά επίπεδα. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι ότι και τα δύο υιοθετούν έναν παρόμοιο τύπο κοινωνικού κονστρουξιονισμού [social constructionism]. Αντλούν, ωστόσο, αρκετά διαφορετικά συμπεράσματα από αυτόν τον κονστρουξιονισμό: ο Καστοριάδης τονίζει τη σημασία της δημιουργικότητας ενώ ο Lacan υπογραμμίζει την αλλοτριωτική διάσταση κάθε κοινωνικής κατασκευής. Επίσης, για να διασώσει τη δυνατότητα μιας πολιτικής της ριζικής φαντασίας, ο Καστοριάδης *απαρνείται* εντέλει τα αλλοτριωτικά όρια της ανθρώπινης δημιουργίας. Έτσι, η επίγνωση της αρνητικότητας που καταγράφεται στην αρχή υποβαθμίζεται καθ' οδόν προς όφελος μιας ρομαντικής εξύμνησης της θετικότητας. Εδώ, η λακανική Αριστερά ακολουθεί διαφορετική κατεύθυνση. Μια σοβαρή καταγραφή των ορίων της δημιουργικότητας –του λακανικού πραγματικού ως δείκτη του αρνητικού, της αρνητικότητας– δεν οδηγεί στον πολιτικό εφρουχασμό ή τον μηδενισμό. Αντίθετα, θα πρέπει να θεωρηθεί ως όρος δυνατότητας για τη ριζοσπαστικοποίηση της δημοκρατίας και για την καλλιέργεια μετασηματιστικών πολιτικών εμφορούμενων από πάθος και φαντασία.

Περνώντας από την περιφέρεια στον πυρήνα της λακανικής Αριστεράς, το δεύτερο κεφάλαιο θα εξετάσει το έργο ενός θεωρητικού που ανέδειξε αυτή

τη λακανική εννοιολόγηση της αρνητικότητας σε μια από τις σημαντικότερες διαστάσεις του πολύπτυχου έργου του. Τα κείμενα που έχουν δημοσιεύσει ο Laclau και η Mouffe, και ακόμη περισσότερο το προσωπικό έργο του Ernesto Laclau –στο οποίο κυρίως θα εστιάσω– αναφέρονται ρητά σε μια σειρά λακανικών τεχνικών όρων και φανερώνουν έντονα πολλές εννοιολογικές συγγενείες ακόμη και εκεί όπου δεν υπάρχει άμεση εννοιολογική σύμπτωση. Ενώ αναγνωρίζει την οξυδέρκεια και τη γονιμότητα αυτών των δομικών ομολογιών, το δεύτερο κεφάλαιο θα επιδιώξει να διερευνήσει τα όρια αυτής της θεωρητικής σύγκλισης. Η λακανική κατηγορία του πραγματικού θα είναι εδώ το κεντρικό εργαλείο της διερεύνησης· η ιδιαίτερη τροπικότητα της *jouissance* που ενέχει μπορεί να τροφοδοτήσει με παραγωγικό τρόπο τον διάλογο ανάμεσα σε ερευνητές που αντλούν έμπνευση από τον Lacan και τον Laclau. Η βασική μου υπόθεση θα είναι ότι, αν και η θεωρία του λόγου ενσωματώνει και αναπτύσσει περαιτέρω τις λακανικές έννοιες της αρνητικότητας, της έλλειψης και της σημασιοδότησης, καθώς και τις πολιτικές τους συνεπαγωγές –αυτό ακριβώς που λείπει από το έργο του Καστοριάδη–, δεν έχει αναμετρηθεί με τη λακανική προβληματική της απόλαυσης, μια προβληματική καθοριστικής σημασίας για την κατανόηση της λιμπιντικής/σωματικής πλευράς των διαδικασιών ταύτισης. Η κατάσταση αυτή μεταβάλλεται τελευταία, καθώς ο Laclau υιοθετεί σταδιακά τη λακανική λογική του πραγματικού και στις πιο θετικές της διαστάσεις, ενσωματώνοντας την κατηγορία της *jouissance* στο εννοιολογικό οπλοστάσιο της θεωρίας του λόγου, ενώ η Mouffe εστιάζει στον ρόλο του πάθους στη δημοκρατική πολιτική. Θα εξετάσω προφανώς αυτές τις εξελίξεις. Ωστόσο, οι όροι της σύγκλισης χρήζουν περαιτέρω επεξεργασίας, έτσι ώστε αυτή να αποκτήσει μια μορφή που θα μπορεί να προαγάγει την κριτική πολιτική ανάλυση και τη λακανική Αριστερά.

Η προσέγγισή μου στο έργο του Laclau επιδιώκει να συναρθρώσει την επίγνωση της έλλειψης και των ορίων του λόγου (τη λακανική εννοιολόγηση της αρνητικότητας) με μια περισσότερο ουσιαστική διάσταση που είναι κρίσιμη για την κατανόηση της πολιτικής ζωής: τον άξονα της απόλαυσης (μια πιο θετική διάσταση στο λακανικό *corpus*). Μια τέτοια συνάρθρωση απαιτεί ένα λεπτό εγχείρημα εξισορρόπησης αν θέλει κανείς να αποφύγει τους κινδύνους της θεωρητικής ουσιοκρατίας, του πολιτικού βολонταρισμού και των χιμαιρικών φαντασιώσεων. Από αυτή τη σκοπιά, δύο μείζονες μορφές, με απολύτως κεντρική θέση στη λακανική Αριστερά, μοιάζουν να υπερτονίζουν τελευταία τον θετικό άξονα σε βάρος της εγγραφής της αρνητικότητας που είναι σχεδόν σύμφυτη με τη λακανική θεωρία. Το έργο του Alain

Badiou (ιδιαίτερα η ιδέα του «συμβάντος» και οι ηθικές της συνέπειες) και οι στοχασμοί του Žižek για τον καπιταλισμό, τη «ριζοσπαστική πράξη», και το ηθικοπολιτικό παράδειγμα της Αντιγόνης, παρουσιάζονται συχνά ως αναπόσπαστα μέρη μιας ριζοσπαστικής πολιτικής φιλοσοφίας εμπνευσμένης από τον Lacan. Έτσι, το κύριο θέμα που εξετάζεται στο τρίτο κεφάλαιο είναι η σχέση ανάμεσα στην αρνητικότητα (την αρνητική οντολογία της λακανικής θεωρίας) και την πιο θετική, ουτοπική και ηρωική πολιτική στάση που εκφράζεται τελευταία από τον Žižek, ενώ μια παρέκβαση που ακολουθεί θα πραγματευθεί σύντομα τη στάση του Badiou σε αυτά τα ζητήματα. Αξονική υπόθεσή μου είναι ότι, τουλάχιστον στο πρόσφατο έργο του Žižek, η λακανική αρνητικότητα γίνεται εντέλει αντικείμενο απάρνησης και τη θέση της παίρνει μια θετική πολιτική του συμβάντος ή της πράξης ως οιοσεί θαύματος. Ως εκ τούτου, το πρόβλημα εδώ είναι συμμετρικά αντίθετο με το πρόβλημα της θεωρίας του λόγου και ανάλογο με εκείνο που εντοπίσαμε στο έργο του Καστοριάδη. Κλείνουμε έτσι έναν κύκλο σε αυτή τη θεωρητική εξερεύνηση της λακανικής Αριστεράς. Το ζήτημα, φυσικά, είναι αν αυτός ο κύκλος είναι φαύλος ή όχι. Έχει άραγε θέση ένας τέτοιος προσανατολισμός στο πλαίσιο της λακανικής Αριστεράς; Πώς συνδέεται με τη διδασκαλία του Lacan και το παλιότερο έργο του Žižek; Εμπλέκεται και ο Badiou σε μια παρόμοια απάρνηση ή μήπως παραμένει –παραδόξως– πιο πιστός απ’ ό,τι ο Žižek στη λακανική διαλεκτική ανάμεσα στο θετικό και το αρνητικό;

Το πρώτο μέρος του *Η λακανική Αριστερά* τιτλοφορείται «Διαλεκτικές της απάρνησης». Λειτουργώντας σε ένα πεδίο που προϋποθέτει την αναγνώριση της διαλεκτικής μεταξύ θετικού και αρνητικού, καθένας από τους θεωρητικούς που συνδέονται με τη λακανική Αριστερά διαπραγματεύεται προφανώς αυτή τη διαλεκτική με τους δικούς του όρους. Διακρίνεται ωστόσο καθαρά εδώ ένα ορισμένο μοτίβο. Ανάλογα με τις ποικίλες πολιτικές τους προτεραιότητες και τα θεωρητικά τους ενδιαφέροντα, οι αριστεροί λακανικοί τονίζουν συνήθως μία μόνο από τις αλληλένδετες διαστάσεις, υποβαθμίζοντας την άλλη. Ξεκινώντας από έναν εκλεπτυσμένο κοινοτρουξιοισμό, ο Καστοριάδης θα τονίσει τελικά τη θετική δημιουργική αξία της ριζικής φαντασίας, *απαρνούμενος* την αρνητικότητα της αλλοτρίωσης. Υιοθετώντας ένα παρόμοιο κοινοτρουξιοιστικό πλαίσιο, ο Laclau ενσωματώνει πλήρως την αρνητική οντολογία της λακανικής θεωρίας –το πραγματικό ως αρνητικότητα– αλλά διστάζει ιδιαίτερα να καταπιαστεί με τις θετικές εκφάνσεις του πραγματικού ως *jouissance*. Προχωρώντας στο έδαφος της πολιτικής πράξης, η «πράξη» του Žižek και το «συμβάν» του Badiou εμπλέκονται επίσης

σε μια παρόμοια διαλεκτική της απάρνησης. Αποτελεί ασφαλώς ένδειξη οξύνοιας και θεωρητικής εκλέπτυνσης το ότι κανείς από τους δύο αυτούς συγγραφείς δεν επιλέγει να αγνοήσει ή να αποσιωπήσει –να *απωθήσει* ή να *αποκλείσει*– τη μία ή την άλλη από τις επιμέρους διαλεκτικές στιγμές. Ωστόσο, το μοτίβο της *απάρνησης* που εμφιλοχωρεί στο έργο τους θέτει πράγματι σε κίνδυνο τη θεωρητική ακεραιότητα, το αναλυτικό εύρος και την πολιτική αξία της λακανικής Αριστεράς. Πέρα από οποιαδήποτε φαντασίωση διαμόρφωσης μιας τέλεια ισορροπημένης θεωρίας και/ή μοντέλου ανάλυσης, θα πρέπει να θεματοποιήσουμε με σαφήνεια αυτή τη διαλεκτική της απάρνησης και να χαρτογραφήσουμε έναν νέο προσανατολισμό.

Αν το πρώτο (κατεξοχήν θεωρητικό) μέρος οργανώνεται με άξονα τις διαλεκτικές της απάρνησης, το δεύτερο (κατεξοχήν αναλυτικό) μέρος του βιβλίου δομείται με άξονα τις διαλεκτικές της απόλαυσης, εστιάζοντας στους ποικίλους τρόπους με τους οποίους το συναισθηματικό πεδίο της απόλαυσης αλληλεπιδρά με άλλες διαστάσεις (όπως η συμβολική πλευρά των διαδικασιών ταύτισης) για να κατασκευάσει ή/και να αποδομήσει, να συντηρήσει ή/και να εξαρθρώσει λόγους και ταυτότητες. Σε αυτό το δεύτερο μέρος, η προηγούμενη ανάλυση επιμέρους εκφάνσεων της λακανικής Αριστεράς θα κλιμακωθεί με την ανάπτυξη ενός συνεκτικού συνόλου θεωρητικών και ηθικοπολιτικών προσανατολισμών που μπορούν να βρουν εφαρμογή στην εμπειρική ανάλυση ποικίλων κοινωνικών και πολιτικών ζητημάτων, ζητημάτων άκρως σημαντικών στην παρούσα συγκυρία. Εδώ ο λακανικός προσανατολισμός διακινδυνεύει μια αναμέτρηση με το πραγματικό των αγώνων ταύτισης στην (ύστερην) νεωτερικότητα. Αυτό το μέρος θα διαφοροποιηθεί επίσης από το προηγούμενο ως προς την έκταση των κεφαλαίων: θα είναι συντομότερα και θα έχουν περισσότερο εμπειρικό προσανατολισμό. Το γεγονός αυτό ίσως τα κάνει και πιο προσίτα σε αναγνώστες που δεν είναι εξοικειωμένοι με την ψυχανalyτική συλλογιστική και τις διαμάχες που σοβούν στη σύγχρονη πολιτική θεωρία. Λόγω της σχετικής αυτονομίας των δύο μερών –αλλά και κάθε επιμέρους κεφαλαίου, από αυτή την άποψη– οποιοσδήποτε νιώθει τον πειρασμό να ξεκινήσει την ανάγνωσή του από τις αναλύσεις στο Μέρος II *δεν θα πρέπει να παραιτηθεί από την επιθυμία του.*

Έτσι, στο τέταρτο κεφάλαιο εξετάζονται οι δισταγμοί της μεταδομιστικής κριτικής πολιτικής θεωρίας –ακόμη και ορισμένων προσεγγίσεων εμπνευσμένων από τον Λακάν– να ενσκήψει στη συναισθηματική/συγκινησιακή διάσταση της πολιτικής. Αναμφίβολα, η έμφαση στον λόγο και στη σημασιολόγηση που χαρακτηρίζει τις μεταδομιστικές θεωρίες έχει οδηγήσει σε ορι-

σμένες από τις σημαντικότερες εξελίξεις στη σύγχρονη πολιτική ανάλυση. Επιπλέον, αυτή η διστακτικότητα δεν είναι, φυσικά, αδικαιολόγητη: η πολιτική και το συναίσθημα έχουν συνδεθεί συχνά με αναγωγιστικούς τρόπους, αναπαράγοντας μορφές ενός ανθρωπιστικού συναισθηματισμού και μιας υποκειμενικής ουσιοκρατίας, η οποία υποθέτει ότι υπάρχει ένα βαθύ συναισθηματικό θεμέλιο στην ανθρώπινη ψυχή. Παρ' όλα αυτά, η πολιτική ανάλυση δεν μπορεί να περιοριστεί στη συμβολική διάσταση της πολιτικής. Περιλαμβάνει επίσης και μια συναισθηματική διάσταση, μια διάσταση του πάθους και της συγκίνησης, αν και αυτή θα πρέπει να εννοηθεί με τρόπο που θα αποφεύγει οποιαδήποτε ουσιοκρατία των συναισθημάτων και κάθε «συναισθηματολογία» του συρμού.²²

Στο κεφάλαιο αυτό θα υποστηριχθεί ότι ο πιο γόνιμος τρόπος εννοιολόγησης του συναισθήματος, έτσι ώστε να διευρυνθούν οι ορίζοντες της μεταδομιστικής πολιτικής ανάλυσης, προκύπτει από τη λακανική ερμηνεία της σχέσης ανάμεσα στο συναίσθημα και στον λόγο [discourse]. Στην προσπάθεια αυτή, η λακανική έννοια της *jouissance* παίζει και πάλι καθοριστικό ρόλο, και έχει ποικίλες όσο και σημαντικές συνέπειες για την πολιτική ανάλυση και την προοδευτική πολιτική κριτική. Σε αντίθεση με ό,τι θα άφηνε να εννοηθεί μια βιαστική περιστολή του λακανισμού σε μια απλή στιγμή της οπμειωτικής δομιστικής/μεταδομιστικής παράδοσης, η λακανική θεωρία δεν εισάγει απλώς μια ποικιλία αναλυτικών εργαλείων που μπορούν να εξηγήσουν εμβριθώς τη συμβολική και τη φαντασιακή διάσταση της πολιτικής ταύτισης,²³ διαστάσεις που παραμένουν ασφαλώς ουσιώδεις· υπογραμμίζει επίσης τον τρόπο με τον οποίο οι συμβολικές και φαντασιακές μας παραστάσεις επενδύονται με τη «φαντασιωτική» και/ή «συμπτωμική» ενέργεια της *jouissance*, αποκτώντας έτσι μια ισχύ που εξηγεί τη μακρόχρονη σταθερότητά τους και τις δυσκολίες στις οποίες προοκρούει ο εκτοπισμός τους και η κοινωνικοπολιτική αλλαγή εν γένει.²⁴ Έτσι, σε αντίθεση με τον μεταδομισμό –ο

22. V. Pupavac, «International therapeutic governance», *Centre for the Study of Democracy Bulletin*, τόμ. 11, τχ. 2, 2004, σ. 2-12, 36).

23. Βλ. εν προκειμένω Γ. Σταυρακάκης, *Ο Λακάν και το πολιτικό*, ό.π., ιδίως κεφ. 2 και 3.

24. Ο Bruce Fink έχει δίκιο όταν επισημαίνει ότι η δομική γλωσσολογία, που λειτουργήσει στην αρχή ως ένα μοντέλο για την αναδιάρθρωση της ψυχανalyτικής έρευνας από τον Lacan, περιορίζει την προσοχή της στο επίπεδο της σημασιοδότησης και της αναπαράστασης, στο υποκείμενο του σημαίνοντος (B. Fink, *Lacan to the Letter*, University of Minnesota Press, Minneapolis 2004, σ. 144). Υπάρχει ωστόσο και μια άλλη εξίσου σημαντική διάσταση, το υποκείμενο της *jouissance*, που δεν θα πρέπει να αγνοηθεί. Ο Fink δεν απευθύνει τη σχετική έκκληση μόνο στην ψυχανάλυση αλλά και σε τομείς όπως η οικονομική επιστήμη, η κοινω-

οποίος επικεντρώνει κυρίως στη ρευστότητα της ταυτότητας και μοιάζει ως εκ τούτου ανίκανος να εξηγήσει πειστικά τις αντιστάσεις στην κοινωνική αλλαγή και τον ριζικό μετασχηματισμό—, μια προσέγγιση που εμπνέεται από τον Lacan διαθέτει επαρκέστερα εφόδια για να αναμετρηθεί με αυτό το κρίσιμο πρόβλημα: όταν τα πράγματα κολλάνε και σταθεροποιούνται, αυτό δεν οφείλεται απλώς στο γεγονός ότι προσφέρουν μια ηγεμονική συμβολική αποκρυστάλλωση αλλά και στο ότι, επίσης, χειραγωγούν αποτελεσματικά μια συναισθηματική, λιμπιντική διάσταση. Το ιδεολογικό *caritonnage* που πραγματοποιείται μέσω ενός σημειωτικού κομβικού σημείου θα πρέπει, για να «πιάσει», για να εδραιωθεί, να υποστηριχθεί από ένα δέσιμο στο συναισθηματικό επίπεδο της *jouissance*. Η συμβολική εξουσία και αυθεντία βρίσκει πραγματικό έτοι στήριγμα στις συναισθηματικές δυναμικές της φαντασίωσης και της (μερικής) απόλαυσης. Παρομοίως, καμία κοινωνική και πολιτική αλλαγή δεν είναι δυνατό να θεομοποιηθεί αποτελεσματικά όταν επιδιώκεται μόνο στο επίπεδο της γνώσης, με βάση μετασχηματισμούς της συνείδησης. Εδώ, και πάλι, η διάσταση του συναισθήματος και της λιμπιντικής επένδυσης είναι κρίσιμη. Τούτο δεν σημαίνει ότι άλλοι παράγοντες (εξαναγκασμός, συνήθεια, οικονομικές και θεσμικές δυναμικές, το *habitus* κ.λπ.) δεν παίζουν κανένα ρόλο εν προκειμένω. Τονίζουμε απλώς τη σημασία της συχνά παραγνωρισμένης ή υποβαθμισμένης διάστασης του συναισθήματος, της λίμπιντο και της *jouissance*, η οποία θα πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη και είναι πιθανό να εμπλέκεται βαθιά και στη λειτουργία των άλλων παραγόντων. Για παράδειγμα, είναι δυνατόν να εξηγηθεί ο τρόπος με τον οποίο ο ύστερος καπιταλισμός στηρίζεται στην κατανάλωση αποκλειστικά και μόνο σε ένα καθαρά οικονομικό επίπεδο, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η επιθυμία και η απόλαυση; Και, πίσω από την εθιμική επανάληψη κοινωνικών πράξεων και συμπεριφορών που αναπαράγουν δομές υποταγής και υπακοής δεν βρίσκεται συνήθως μια ασυνείδητη *jouissance* του (κοινωνικού) συμπώματος;

Τα κεφάλαια 5, 6 και 7 δοκιμάζουν όλες αυτές τις υποθέσεις στην ανάλυση τριών συγκεκριμένων ζητημάτων: της εθνικής ταύτισης, της ευρωπαϊκής ταυτότητας, του καταναλωτισμού και της διαφήμισης. Γιατί είναι τόσο δύσκολο, όπως αποδεικνύεται, να μεταποιστούν, να τροποποιηθούν ή να μετασχηματιστούν οι εθνικοί δεσμοί πίστης των ευρωπαϊκών λαών και αποτυγ-

νιολογία και η πολιτική επιστήμη: «Πολλά άλλα πεδία στις ανθρωπιστικές σπουδές και τις κοινωνικές επιστήμες θα πρέπει να αναγνωρίσουν και να επεξεργαστούν αυτές τις δύο όψεις του υποκειμένου στην οικοδόμηση της θεωρίας και την πράξη» (στο *ίδιο*, σ. 147).

χάνει η ταύτιση με την Ευρώπη ως όλον, με την ευρωπαϊκή ταυτότητα; Πώς μπορούμε να εξηγήσουμε ικανοποιητικά την πρόσφατη απόρριψη της ευρωπαϊκής Συνταγματικής Συνθήκης στα δημοψηφίσματα της Γαλλίας και της Δανίας; Οι λόγοι είναι προφανώς πολλοί, αλλά αυτά τα ερωτήματα δεν είναι ασύνδετα με την όλη προβληματική της *jouissance*. Το ευρωπαϊκό σχέδιο –έ-να σχέδιο κρίσιμο για την Αριστερά από τη σκοπιά της παγκόσμιας ισορροπίας δυνάμεων και της εξισωτικής παράδοσης, η οποία παραμένει εδώ πιο ζωντανή απ’ οπουδήποτε αλλού στον κόσμο, με μόνη ίσως εξαίρεση τη Λατινική Αμερική– έχει αναπτυχθεί ως μια τεχνοκρατική στρατηγική, από τα πάνω προς τα κάτω, και στερείται οποιασδήποτε συναισθηματικής σαγήνης. Ο εθνικισμός, από την άλλη –και αυτό ισχύει ακόμα περισσότερο για τις πιο μιοαλλόδοξες και βίαιες μορφές του– έχει ωφεληθεί τα μάλα από την επικέντρωσή του στη συναισθηματική διάσταση του σχηματισμού ταυτότητας: στη *jouissance* στις πιο σκοτεινές, οριακές μορφές της. Με αυτή την έννοια, η επιτυχία του εθνικισμού ως αντικειμένου ταύτισης, το γεγονός ότι κατόρθωσε να εγκαθιδρύσει τον δικό του ρηματικό σχηματισμό ως φαντασιακό ορίζοντα της νεωτερικότητας, και η ανικανότητα της ευρωπαϊκής ταυτότητας να ανταγωνιστεί τη δύναμή του και να λειτουργήσει με έναν εξίσου δελεαστικό τρόπο μπορούν να θεωρηθούν ως δύο κρίσιμα τεστ που δείχνουν ότι η ηγεμονική επιτυχία και μακροβιότητα ενός λόγου προϋποθέτει τον αποτελεσματικό χειρισμό της απόλαυσης. Όταν αυτός λείπει –όπως στην περίπτωση της ευρωπαϊκής ταυτότητας–, το εκάστοτε ηγεμονικό σχέδιο είναι πιθανό να αποτύχει ή να αντιμετωπίσει σοβαρούς περιορισμούς.

Αυτό δεν σημαίνει, φυσικά, ότι οι μακροχρόνιοι ταυτιστικοί δεσμοί δεν αλλάζουν ποτέ. Στο κεφάλαιο 7 θα υποστηρίξω ότι ο παράγοντας της απόλαυσης δεν είναι σημαντικός μόνο επειδή εξηγεί γιατί ορισμένοι λόγοι διατηρούν την ισχύ τους για μακρές ιστορικές περιόδους ενώ άλλοι αποτυγχάνουν να προσελκύσουν οπαδούς· εξηγεί επίσης την επιτυχία ορισμένων σχεδίων κοινωνικής, πολιτιστικής και πολιτικής αλλαγής. Μια τέτοια χειραγώγηση της απόλαυσης βρίσκεται πίσω από την τεράστια επιτυχία του καταναλωτισμού, την ικανότητα του διαφημιστικού λόγου να ηγεμονεύει τη σύγχρονη κουλτούρα και τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει κανείς όταν θέλει να πολεμήσει αυτή τη φαινομενικά ακαταμάχητη τάση και τις πολιτικές της συνέπειες – μια αποτυχία ιδίως της αριστερής κριτικής του καταναλωτικού καπιταλισμού. Είναι κοινός τόπος σήμερα η διαπίστωση ότι η διαφήμιση και η δημιουργία εταιρικής ταυτότητας [branding] συνιστούν ηγεμονικούς τροπισμούς του λόγου στην ύστερη νεωτερικότητα. Είναι γεγονός, επίσης, ότι ο

λόγος της διαφήμισης και του πολιτικού μάρκετινγκ εποικίζει όλο και περισσότερο τον πολιτικό χώρο, πράγμα που οδηγεί σε μια αποδημοκρατικοποίηση των φιλελεύθερων δημοκρατικών θεσμών. Την ίδια ώρα ωστόσο είναι προφανές ότι μέχρι τώρα η κριτική του καταναλωτισμού και της διαφήμισης δεν έχει κατακτήσει το επίπεδο εκλέπτυνσης και συστηματικότητας που θα ενίσχυε την αποτελεσματικότητά της και την κοινωνική της απήχηση. Η επαφή με ορισμένες λακανικές ιδέες –ιδιαίτερα με τη λογική της επιθυμίας και της απόλαυσης που αναπτύσσεται λεπτομερώς στα προηγούμενα κεφάλαια– μπορεί να ωφελήσει ολόκληρο το πεδίο της ανάλυσης και της κριτικής του καταναλωτισμού και της διαφήμισης. Το σημαντικότερο είναι ότι μπορεί να φωτίσει τις βαθιές κοινωνικοπολιτικές συνέπειες της καταναλωτικής κουλτούρας, η ηγεμονία της οποίας σηματοδοτεί, θα λέγαμε, το πέρασμα από μια *κοινωνία της απαγόρευσης* σε μια *κοινωνία της επιβεβλημένης απόλαυσης*.

Στο τελευταίο κεφάλαιο θα σκιαγραφήσω μια λακανική απάντηση στις τάσεις αποδημοκρατικοποίησης, πιο σωστά στις «μεταδημοκρατικές» τάσεις που εντείνονται στις ύστερες καπιταλιστικές κοινωνίες. Μια επανενεργοποίηση της δημοκρατικής επανάστασης που θα αντλεί έμπνευση από τον Lacan –και θα έχει πάντα συνείδηση της συνεχούς αλληλοδιείσδυσης του αρνητικού και του θετικού, της έλλειψης και της περίσσειας– μπορεί να συνδυάσει τη συνεπή δημοκρατική πθική του πολιτικού με ένα πάθος για πραγματικό μετασχηματισμό, ικανό να διεγείρει το πολιτικό σώμα χωρίς να αναπαράγει τις επικίνδυνες ουτοπικές φαντασιώσεις της παλιάς Αριστεράς. Ωστόσο, οι προοπτικές ενός τέτοιου σχεδίου εξαρτώνται πάντα από την ικανότητά του να συνυφάνει τη θεομοποίηση της έλλειψης με μιαν άλλη, μη φαλλική jouissance, η οποία θα μπορέσει να εκτοπίσει σταδιακά ή να περιορίσει τις κυρίαρχες μορφές διαχείρισης της απόλαυσης και να ανοίξει το πεδίο για τη διεκδίκηση ενός καλύτερου μέλλοντος πέρα από ουτοπικές φαντασιώσεις ολότητας και ολοκλήρωσης.

[...]